

KESZLER BORBÁLA

Az ókori írásjelhasználat és magyar vonatkozásai

Már az ókorban is törekedtek az írástudók arra, hogy a szöveget valamiféleképpen tagolják. A szöveg szakaszait, bekezdéseit, valamint a címeket az egyiptomi írás papíruszon színes sorral vagy szóval jelölte [KOMORÓCZY GÉZA: írásjel (címszó). In: Világirodalmi lexikon 5. 111--2. Főszerk.: Király István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977; HEINRICH WUTTKE, Die Entstehung der Schrift, die verschiedenen Schriftsysteme und das Schrifttum der nicht alfabetarisch schreibenden Völker 299. Leipzig. In Commission bei J. D. Weifel, 1877]. Hasonló jelenséggel a régi görögben és az európai kódexmásolatokban is találkozhatunk. Ennek a szokásnak az emlékét őrzi az orosz krasznaja sztroka 'új bekezdés' és a magyar rubrika kifejezés is.

Az ékírásos írásbeliségben sorhosszúságú vízszintes vonalal tagolták a szöveg tartalmi egységeit. A sormentszetet pedig az ékírásos költői szövegek igényes másolatai hosszú üres helylyel jelölték (KOMORÓCZY i. h.). A babilóniak ékírásában a szöveg kezdetére nyolcágú csillaggal vagy két ferdén és egy egyenesen álló nyíllal hívták fel a figyelmet (HEINRICH WUTTKE i. m. 614).

A kínai írásgyakorlatban időszámításunk első századaitól kezdve a mondatkezdetet, a strófakezdetet és az új paragrafusokat úgy jelölték, hogy valamivel feljebb egy nagy kört rajzoltak a mondatot, strófát, paragrafust kezdő jel elé. A mondatok, strófák, paragrafusok lezárására az utolsó jel fölé egy kis kört vagy egy vastag pontot tettek. Hasonló kis körrel, ponttal, illetőleg körökkel vagy pontokkal hívták fel a figyelmet azokra a szavakra is, amelyeket fontosaknak tartottak. A jelek alá nagyobb kört írtak, ha annak az ismétlését kívánták jelezni. Mindezek a jelek a kínaiiban úgynevezett Leseizeichen-ek, azaz az olvasást megkönnyítő jelek voltak (HEINRICH WUTTKE i. m. 316--17).

Olvasást megkönnyítő jelek akadtak a japánban is. A mi pontunkhoz hasonló funkcióban használták az aposztrofszerű jelet, a pontot, a kört és a háromszöget (i. m. 434).

Több ókori keleti írásban, így például az arabban kialakultak az írásjeleknek ún. szóvégi formái, melyek többnyire arra szolgáltak, hogy a rövidebb sorokat a sorvégén kizárják; ezeknek tulajdonképpen a ponttal azonos értékük volt (HANS JENSEN, Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart 306. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1958; KOMORÓCZY GÉZA i. h.).

Régen a régi, főként a keleti írásokban, de még a későbbi európai írásokban is gyakran alkalmaztak szóelválasztó jeleket. Ez lehetett pont, kettőspont, hármas pont, sőt egymás fölött levő

több pont is (vö. KOMORÓCZY GÉZA i. h. 111--2; HANS JENSEN i. m. 271, 278, 281, 365, 396, 400, 411, 456, 462, 466, 497, 502, 520).

Az európai írásjelhasználat gyökereit jelentő régi görög majd latin írásban is eredetileg csak szóelválasztó jelek voltak, mégpedig háromszögek, négyszögek, levelek (például szederlevél), madarak, legyezők, majd később pont is. Ezeknek a viaszba szúrt vagy kőbe vésett pontoknak a nevéből alakult a görögben és a latinban is az írásjel neve: a diastigma és a punktus, melyek eredetileg 'beszúrt'-at jelentettek.

A mai európai írásjelhasználat alapjait a híres alexandriai könyvtáros és grammatikus ARISZTOPHANESZ BIZANTIOSZ vetette meg, aki i. e. 250 és 180 között élt. Az ő írásjelrendszerében csupán három különböző helyzetű pont szerepelt, melyek a kisebb, a közepes és a nagyobb szünetek jelölésére szolgáltak. A sor alsó szélénél elhelyezett pont (a comma 'szakasz') a kisebb tartalmi egységet jelölte, funkciója a mai vesszőnek felelt meg. A betű közepével egyvonalban elhelyezett pont (a colon 'tag') egy terjedelmesebb tartalmi egységet jelölt, s értéke a mai pontosvesszőnek felelt meg. A sor felső szélénél elhelyezett pont (periodus) a gondolat, a mondat teljes lezárását szolgálta. [DONATUS, *Ars grammatica (maior)* ed. H. Keil: *Grammatici Latini* IV, 372; ISIDORI HISPALENSIS *Etymologiarum sive Originum libri XX. Scriptorum classicorum bibliotheca oxoniensis*, Univ. Press, Oxford, 1966; JAKÓ ZSIGMOND--RADU MANOLESCU, *A latin írás története* 206, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987; R. BAUDUSCH, *Punkt, Punkt, Komma, Strich* 9. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1984; DIETER BERGER, *Komma, Punkt und alle anderen Satzzeichen* 9. Bibliographisches Institut Mannheim/Wien/Zürich, Dudenverlag, 1982.]

ARISZTOPHANESZ BIZANTIOSZ nevéhez fűződnek a helyes olvasást, hangsúlyozást és hanglejtést jelölő jelek is, melyeket eleinte kizárólag poétikai munkákban használtak, egyéb irodalmi művekben és magán iratokban nem (HANS JENSEN i. m. 441--2). Az első nem poétikai mű, amelyben hangsúlyjelek előfordulnak az i. e. 1. századból származik, ez a Bakchylides-törredék. Általánosságban ezek a jelek az irodalmi papirusztekercsekben csak az i. u. III. évszázadban, a pergamen kéziratokban pedig csupán az i. u. VII. évszázadban váltak. Teljesen általánosan, minden szóra kiterjesztett használatukról azonban csupán a IX. századtól beszélhetünk (i. h.).

I. u. 400-ban Theodorius megreformálta ezeket a jeleket, azóta azonban változatlan formában használatosak.

A VI--VII. századi egyházi íróknak, ISIDORUSnak *Etymologiarum* című munkájából tudjuk, hogy összesen 10 hangsúly- és hehezetjel volt a görögben (i. m. XIX), ezek formája részben hasonlított a mai írásjelekre (volt például gondolatjel és aposztróf formájú hangsúlyjelük), részben egyéb jelek voltak, például különböző állású félkör, pipa, félszárú nagy H betűhöz hasonló jel (⌣, †) stb. HANS JENSEN szerint (i. m. 293--4) a héberben is voltak az olvasást irányító hangsúlyjelek.

Igen érdekes, és erről ugyancsak ISIDORUS említett munkájában olvashatunk (i. m. XXI.), hogy abban az időben, amikor még az írásjelhasználat egészen kezdetleges volt, hiszen csupán három különféle helyzetű pont jelölte a szüneteket, igényes szerzők már a görögben, de később a latinban is, a mai írásjelek

formájától egészen eltérő jeleket is használtak (ISIDORUS összesen 26 ilyen jelet sorol fel). Ezeknek funkciója az volt, hogy egy-egy szóval vagy szövegrészlettel kapcsolatban közöljenek valami többletinformációt, például elkülönítést, aggályt, bizonyosságot, fontosságot, homályt stb.-t.

A görög központozási jelek, a hangsúlyjelek és a különleges jelek egy része is a szöveg helyes megszólaltatását, hangosítását szolgálta.

ARISZTOPHANESZ központozási rendszerét vették át később a latinok, spanyolok, olaszok, s általában a görög-latin műveltségben nevelkedő népek. Mindezt bizonyítja többek között a III. századi latin grammatikusnak, AELIUS DONATUSnak (i. h.) és az említett VI--VII. századi spanyol tudósnak, ISIDORUSnak a munkája is, melyek ismertették, sőt előírták az ARISZTOPHANESZ-féle központozást.

Bár a középkori kéziratok nagy része a IX. századig nem tartalmazott írásjeleket, s ha igen, akkor is csak rendszertelenül (a szakirodalomban egyöntetű a vélemény, hogy csak az olyan kéziratokat látták el írásjelekkel, melyeket felolvasásra szántak; az írásjelek tehát elsősorban szünetjelek voltak), a IX. század után, egészen a XIV. századig (amikor a kiejtés szerinti központozást egyre inkább kezdte a grammatikai alapú írásjelhasználat felváltani), a DONATUS s más grammatikusok által közvetített arisztophaneszi elvek uralkodtak az írásgyakorlatban.

DONATUS grammatikája és ISIDORUS Etymologiaruma Magyarországon is ismert volt. BALÁZS JÁNOS Sylvester János és kora (13. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 1958) című monográfiájában a következőket írja erről: "A latint tanító városi iskolában (scola latina), amilyen a nagybányai is volt, az alapvető ismereteket a tanulók hazánkban is minden bizonnyal Donatus grammatikáiból tanulták. Erre vall az a XIV. századi grammatika-töredék, amelyet a körmöcbányai városi levéltárban találtak. Ennek szövege Donatus Octo partium orationis Methodus című művén alapul. Donatus kisebbik latin nyelvtanának az In minornak egy 1517-i, s alkalmasint hazánkban használatos nyomtatott példányát Esztergomban őrzik. A gyöngyösi ferencesek könyvtárában is találtak egy 1522-ben Bécsben nyomtatott donatusi grammatikát".

TARNAI ANDOR említi (A magyar nyelvet írni kezdik 14, 15. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984), hogy a pannonthalmi apátság 1093 körül összeírt javainak jegyzékében a könyvlistajegyzékben megtalálható DONATUS neve és a nevével azonosult mű, valamint ISIDORUS Hispalensis Etymologiaruma is.

Mindezek a tények arra hívják fel a figyelmet, hogy a középkori kéziratok elemzésekor a pontok helyzetének vizsgálata is figyelmet érdemel.

